

კონცეპტები დევი და ქაჯი/ქაჯეთი „ვეფხისტყაოსანში“ და მათი შესატყვისები რუსულ თარგმანებში ¹

მარინა მჟავანაძე

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

e-mail: marinamjavanadze1001@gmail.com

<https://doi.org/10.52340/lac>

სტატიაში განხილულია „ვეფხისტყაოსანში“ გამოყენებული კონცეპტების - დევისა და ქაჯი/ქაჯეთის - კორპუსლინგვისტური ანალიზი, მოცემულია ცდა მათი ტრანსფერის საკითხის შესწავლისა რუსულ ენაზე შესრულებულ თარგმანებში, კერძოდ, კ. ბალმონტის შ. ნუცუბიძისა და ა. ხალვაშის მიერ შესრულებულ სრულ პოეტურ თარგმანებში. ემპირიულ მასალაზე დაყრდნობით შევეცადეთ წარმოგვედგინა აღნიშნულ ლექსებათა გამოვლენის შემთხვევები მთელ პოემაში, შეგვეფასებინა ურთიერთმიმართებები როგორც დედანსა და თარგმანს, ასევე საკუთრივ აღნიშნულ თარგმანებს შორის. წინამდებარე სტატია სასარგებლო იქნება საკითხის შესწავლით დაინტერესებული მკითხველისათვის როგორც თეორიული, ისე პრაქტიკული თვალსაზრისით.

საკვანძო სიტყვები: „ვეფხისტყაოსანი“, „ვეფხისტყაოსნის“ რუსული თარგმანები, ქაჯი, დევი.

საუკუნეების წინ დაწყებული რუსთველოლოგიური კვლევა-ძიება ბოლო წლებში განსაკუთრებით აქტუალური ხდება. მეცნიერთა კვლევის მიზანია პოემის როგორც იდეურ-თემატური, ასევე ტექსტუალური და ტერმინოლოგიური შესწავლა და ანალიზი. მკვლევართათვის დღითიდღე უფრო ნათელი ხდება, რომ რუსთაველის რელიგიურ-მსოფლმხედველობრივი მრწამსის, მისი აზროვნების, არსის შეცნობა მხოლოდ პოემაში გამოვლენილი თითოეული სიტყვის სრულფასოვანი გააზრებითაა შესაძლებელი. „ვეფხისტყაოსანში“ წარმოდგენილი ტერმინების უმრავლესობა სიღრმისეულადაა შესწავლილი და განმარტებული სხვადასხვა სახის სამეცნიერო ლიტერატურასა თუ ლექსიკონებში, ნაწილი კი რუსთველოლოგთა მსჯელობისა და დავის ობიექტია დღემდე.

კვლევის თანამედროვე მეთოდოლოგია, განსაკუთრებით კორპუსლინგვისტური კვლევა, საკითხის სიღრმისეული შესწავლის პროცესების საგრძნობლად გამარტივება-გაუმჯობესების საშუალებას იძლევა და მნიშვნელოვნად უწყობს ხელს ემპირიული მასალის სისტემურ დამუშავებას. ამჯერად შევეცდებით, წარმოვადგინოთ პოემაში გამოვლენილი

¹ კვლევა განხორციელდა შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მხარდაჭერით [გრანტის ნომერი - PHDF-21-5986]

რამდენიმე კონცეპტის კორპუსლინგვისტური ანალიზი ქართული ტექსტის რუსულ თარგმანებთან დაპარალელების საფუძველზე და დავაკვირდეთ მათი ტრანსლაციის პროცესს, შევაფასოთ თარგმანთა ეკვივალენტურობა ემპირიულ მასალაზე დაყრდნობით.

„ვეფხისტყაოსნის“ მდიდარ და მრავალფეროვან ლექსიკურ მარაგში გვხვდება ისეთი კონცეპტები, რომლებიც უპირატესად ქართული კულტურისთვის არის დამახასიათებელი, რაც განსაკუთრებით რთულსა და საინტერესოს ხდის მათი თარგმანებში გადატანის პროცესს. მთარგმნელები ცდილობენ, შეძლონ სათარგმნი ტექსტის როგორც ენობრივ-ლიტერატურული, ასევე კულტუროლოგიური ადაპტაცია თარგმანებში და მაქსიმალური სიზუსტით ასახონ მასში თითოეული სპეციფიკური ნიუანსი. როგორც ცნობილია, მთარგმნელი მედიატორის როლს ასრულებს ორ ენობრივ და კულტურულ გარემოს შორის, ამდენად კულტურათაშორისი სხვაობების შემჩნევა და წარმოქმნილ ბარიერთა გადალახვა მთარგმნელის უმთავრეს ამოცანას წარმოადგენს.

რუსთაველი პოემაში იყენებს ქართული კულტურისათვის დამახასიათებელ ლექსიკურ ერთეულებს - **დევი** და **ქაჯი**. მათი განმარტება უმეტესად ფოლკლორულ-მითოლოგიურ გაგებას უკავშირდება. „ვეფხისტყაოსანში“ საგმირო ინიციაციის სიმბოლური სიუჟეტი გადმოცემულია ქართული მითოლოგიისათვის დამახასიათებელი სახეების გამოყენებით. პოემაში მითოლოგიურ ქვესკენლს - ქაჯეთს, რაინდები ამარცხებენ და დედოფალს ათავისუფლებენ. აპოლონ ცანავას მოსაზრებით, „ვეფხისტყაოსნის“ გმირების ბრძოლა დევებთან და ქაჯებთან მეტაფორიზებული ასახვაა ქართული კოსმოგონიური მითების პერსონაჟების მიერ დევების დამარცხებისა და განდევნისა ხმელეთიდან, რის შემდეგაც ისინი თვალთ უხილავ არსებებად გადაიქცნენ (ცანავა, 1981). რუსთაველმა „ვეფხისტყაოსანში“ მითოსური სამყარო გარდაქმნა ახალი ეპოქის მოთხოვნების შესაბამისად და წინ წამოსწია რენესანსული იდეა - ჰუმანიზმი.

მითოსური პერსონაჟი - **დევი** ენციკლოპედიურ ლექსიკონში² განიმარტება, როგორც უზარმაზარი ზღაპრული არსება, რქიანი და ბანჯგვლიანი, ხშირად რამდენიმე თავის მქონე. ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში³ აღნიშნულია ისიც, რომ **დევი** კაცის მსგავსი არსებაა. „ლექსიკონი ქართული“⁴ შემდეგნაირად განმარტავს მას - „სომხურად ეშმაკსა ჰქვიან,

²ენციკლოპედიური ლექსიკონი, სამტომეული, შეადგინა ალ. ელერდაშვილმა, გამომცემლობა „ფანტაზია“, თბილისი, 2006 (<http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=index&d=14>)

³განმარტებითი ლექსიკონი, რვატომეული, მთავარი რედაქტორები - არნოლდ ჩიქობავა, ავთანდილ არაბული, თბილისი, 1950-1964 (<http://www.ena.ge/explanatory-online>).

⁴ლექსიკონი ქართული, შეადგინა სულხან-საბა ორბელიანმა, გამოსაცემად მოამზადა ი. აბულაძემ, გამომცემლობა „მერანი“, თბილისი, 1991 (<http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=index&d=8>).

ხოლო ქართულად რომელთამე წერილთა შინა დევი გველ-ვეშაპის ადგილს აღუწერიათ და გარეშეთა წერილთა, რომელი ავ-სახე კაცის მსგავსი, რქიანი; იგი მოგონებული ტყუ(ვ)ილია“. ფაქტია, რომ **დევი** უარყოფითი კონოტაციის გამომხატველი ლექსიკური ერთეულია და ბოროტებასთან ასოცირდება, რაც ცალკე განხილვის საგანია, რამდენადაც ქართულ ფოლკლორულ ნიმუშებში „კეთილი დევების“ არსებობაც ივარაუდება, თუმცა ამ ეტაპზე ეს საკითხი ჩვენი კვლევის საგანს არ წარმოადგენს.

უარყოფითი სემანტიკის შემცველია **დევი** „ვეფხისტყაოსანშიც“, სადაც იგი სულ შვიდჯერ დასტურდება. **დევის** შესატყვისად რუსულ თარგმანებში გამოყენებულია სიტყვები - **Дэв** (დევი), **Гигант** (გიგანტი), **Призрак** (მოჩვენება), **Демон** (დემონი). მთარგმნელები უმეტეს შემთხვევაში **Дэв** ფორმას იყენებენ, სინონიმური ფორმები მხოლოდ თითოჯერაა გამოყენებული. არის შემთხვევა, როდესაც ერთსა და იმავე კონტექსტში **დევს** სამივე მთარგმნელი განსხვავებულად თარგმნის. ვნახოთ მაგალითი:

3.98.2. „აგრე კვალ-წმიდად წარხდომა კაცისა, ვითა **დევისა**“.

ბალმ.: „Словно **призрак** увидали, **призрак** был один лишь миг“ (2.93.2).

ნუცუბ.: „Человек не мог исчезнуть, будто **дэв** иль привиденье“ (3.98.2).

ხალვ.: „Исчезновение скрытное! Так с **демонами** лишь бывать“ (3.162.2).

როგორც ვხედავთ, ბალმონტი **დევის** შესატყვისად თვისობრივად განსხვავებულ ეკვივალენტს იყენებს - **призрак** (მოჩვენება), როგორც კონცეპტი, გამოხატავს თვისობრივ რეფერენციას და არა საგნობრივს, რაც მოცემული ლექსემის შემთხვევაში ეკვივალენტურობის ხარისხს ამცირებს. ხალვაში დევის შესატყვისად გვთავაზობს სინონიმურ ეკვივალენტს - **демон** (დემონი), მხოლოდ ნუცუბიძე შეუსატყვისებს **დევს** იმავე **дэв** ფორმას. ასევე თვისობრივ ეკვივალენტს გვთავაზობს ხალვაში დევის შესატყვისად კიდევ ერთი სტრიქონის (28.655.1) თარგმნისას:

„**დევთა** ყვირილი, ზახილი ზეცამდის აიწეოდა“.

ხალვ.: „Громкий рев жалких **гигантов** до самых небес достигал“ (26.859.1).

ამ შემთხვევაში **დევის** შესატყვისად **გიგანტია** გამოყენებული, რაც დევის **ფიზიკურ სიდიდეს** - გიგანტურობას, ~~სიდიდეს~~ უსვამს ხაზს და არ არის მისი საგნობრივი ეკვივალენტი.

სხვა მხრივ თარგმანებში მკვეთრი სხვაობები არ შეინიშნება. თვალსაჩინოებისთვის ვნახოთ თითოეული სტრიქონის შესატყვისი თარგმანები დაპარალელელებული ფორმატით:

3.98.2. „აგრე კვალ-წმიდად წარხდომა კაცისა, ვითა **დევისა**“.

3.98.2. „აგრე კვალ-წმიდად წარხდომა კაცისა, ვითა **დევისა**“.

ბალმ.: „Словно **призрак** увидали, **призрак** был один лишь миг“ (2.93.2).

ნუცუბ.: „Человек не мог исчезнуть, будто **дэв** иль привиденье“ (3.98.2).

ხალვ.: „Исчезновение скрытное! Так с **демонами** лишь бывать“ (3.162.2).

28.654.1. „ესე ქვაბნი უკაცურნი ვპოვენ, **დევთა** შეეკაფნეს“.

ბალმ.: „Ряд пещер, где были **дэвы**“ (17.621.1.).

ნუცუბ.: „Я нашел тогда вот этот - не людей, а **дэвов** грот“ (28.654.1.).

ხალვ.: „Тут пещеры безлюдные – создание **дэвовых** рук“ (26.857.1.).

28.655.1. „**დევთა** ყვირილი, ზახილი ზეცამდის აიწეოდა“.

ბალმ.: გამოტოვებულია

ნუცუბ.: „Уносились крики **дэвов** в поднебесные высоты“ (28.655.1).

ხალვ.: „Громкий рев жалких **гигантов** до самых небес достигал“ (26.859.1).

29.690.1. „ქვაბნი ომითა წაუხმან, სახლად აქვს **დევთა** სახლები“.

ბალმ.: „Там, где **дэвы** обитали, пребывает он в печали“ (18.656.1).

ნუცუბ.: „Взял он грот, сразивши **дэвов**, в нем себе устроил дом“ (29.690.1.).

ხალვ.: „Пещеры войной захватил, обитель **дэвов** обжит им“ (27.901.1.).

40.998.1. „ქვაბნი წაუხმან **დევთათვის**, სრულად გაჰმესისხლებია“.

ბალმ.: „где кровь без меры изливал он в сумрак серый, Взял и **дэва** он пещеры“ (27.961.1.2.).

ნუცუბ.: „Отобрал он грот у **дэвов**, оросив утесы кровью“ (40.1000.1.).

ხალვ.: „Отнял пещеры у **дэвов**, а самих смерти он предал“. (39.1235.1.)

52.1364.3. „მე ოდეს ქვაბნი წავუხვენ, დავხოცე **დევთა** დასები“.

ბალმ.: „В дни, когда в жестоком гневе здесь избил толпу я **дэвов**“ (41.1324.3.).

ნუცუბ.: „С той поры, как смял я **дэвов**, разорив очаг их весь“ (52.1366.3.).

ხალვ.: „Когда пещеру брал **дэвов**, целиком сразил их мой меч“ (52.1637.3.).

52.1368.3. „თუ ქაჯნი **დევთა** შეეხნენ, იყოს დღე იგი ძნელიო!“

ბალმ.: „Если каджи — рой несметный, сила **дэвов** — гром ответный“ (41.1328.3.).

ნუცუბ.: „Коль пойдут на **дэвов** каджи, будут дни тогда ужасны“ (52.1370.3.).

ხალვ.: „Коль кадж сразится с **дэвом**, тот день превратится ему в ад!“ (52.1641.3.).

როგორც აღმოჩნდა, **დევის** თარგმნისას დედნისადმი ერთგულებას სრულად ინარჩუნებს შ. ნუცუბიძე. ის შვიდივე შემთხვევაში **დევის** ეკვივალენტად ყველაზე ზუსტ შესატყვისს - იმავე **დэв** ფორმას იყენებს. კ. ბალმონტი შვიდიდან მხოლოდ ერთ შემთხვევაში გვთავაზობს სინონიმურ ფორმას (**призрак**), ერთი სტრიქონის შესაბამისი სტროფი საერთოდ

გამოტოვებული აქვს, ხოლო დარჩენილ ხუთ კონტექსტში შეუსატყვისებს დევს იმავე ძვ ფორმას. ეკვივალენტების მრავალფეროვნებით ამ შემთხვევაში გამოირჩევა ა. ხალვაში, რომელმაც 7 კონტექსტში სამი სხვადასხვა ეკვივალენტი გამოიყენა (ძვ – 5, Демон -1, Гигант - 1). მთარგმნელი ეკვივალენტებს კონტექსტების მიხედვით ცვლის, კერძოდ, პირველ მაგალითში კონცეპტი დემონი, ეშმაკი გამოიყენა შედარების ფორმულაში (გაქრა, როგორც დემონი), ხოლო მესამე მაგალითში დევების ყვირილის სიმღერის, ინტენსიურობის გადმოსაცემად კონტექსტუალური ეკვივალენტი - გიგანტი გამოიყენა. დანარჩენ ხუთ შემთხვევაში კი საგნობრივად დევი იგულისხმება და მთარგმნელიც დენოტატიურ ეკვივალენტს იყენებს შესატყვისად. აღნიშნულს შევაჯამებთ ცხრილის სახით:

	ბალმონტი	ნუცუბიძე	ხალვაში
3.98.2. დევი	Призрак	ძვ	Демон
28.654.1. დევი	ძვ	ძვ	ძვ
28.655.1. დევი		ძვ	Гигант
29.690.1. დევი	ძვ	ძვ	ძვ
40.998.1. დევი	ძვ	ძვ	ძვ
52.1364.3. დევი	ძვ	ძვ	ძვ
52.1368.3. დევი	ძვ	ძვ	ძვ

რუსთველოლოგთა შორის აზრთა სხვადასხვაობაა პოემაში დადასტურებული კონცეპტების - ქაჯისა და ქაჯეთის - განმარტებასთან დაკავშირებით. არსებობს ქაჯი/ქაჯეთის ფონეტიკურ-ეტიმოლოგიური პარალელების კვლევისა და მისი სიმბოლურ-მხატვრული ფუნქციის გარკვევის ცდები. ვნახოთ „ვეფხისტყაოსანში“ დადასტურებული მოცემული ტერმინების განმარტებები და რამდენიმე მეცნიერის მოსაზრება ცნების სიმბოლური დატვირთვისა და ეტიმოლოგიის შესახებ.

ციალა კარბელაშვილი მიიჩნევს, რომ რუსთველისეული „ქაჯი“ ეთიკური შინაარსის შემცველი ცნებაა. მეცნიერის მოსაზრებით, რუსთაველის „კაცი“ და „ქაჯი“ – ორივე ადამიანია, „ადამის მოდგმა“, მაგრამ ისინი დიამეტრულად უპირისპირდებიან ერთმანეთს, როგორც „კეთილი“ და „ბოროტი“ (კარბელაშვილი, 1985:19-20). ლ. რამიშვილი ქაჯების ბოროტებას ილუზიად მიიჩნევს და ამით სიკეთის ერთადერთობას უსვამს ხაზს პოემაში. მეცნიერის მტკიცებით, ბოროტებასთან ასოცირებული ქაჯის „უხორცობა“ მათ შეუცნობლობასა და გაუგებრობაზე მეტყველებს, რაც ადამიანში უსაფუძვლო შიშს იწვევს,

თუმცა **ქაჯების** არარეალურობა კიდევ ერთხელ ადასტურებს პოემაში ბოროტების არარსებობას (რამიშვილი, 2013:212-13). შ. ჩიჯავაძის აზრით, „ვეფხისტყაოსანში“ მოხსენიებული **ქაჯი** და **ქაჯეთი** არა მხოლოდ ზღაპრული და ფანტასტიკური ცნებებია, არამედ **ქაჯნი** ნამდვილად არსებული რომელიღაც შავკანიანი ტომია, რომელიც რეალურად არსებულ **ქაჯეთში** ცხოვრობდა. და რადგანაც რუსთაველი **ქაჯეთს** ინდოეთის ახლოს მდებარე ქვეყნად ასახელებს, ის შეიძლება იყოს ახლანდელი ინდოეთის ტერიტორიაზე არსებული **ქაიჯის** პროვინცია ან ოლქი „**კაჩი**“. **ქაჯის** სახელწოდებით არსებობს ასევე დასახლებული პუნქტი ირანში, თეირანის სამხრეთით, ხოლო „**ქაჯე**“ ჰქვია ახლანდელ ნიგერიაში მცხოვრებ ერთ-ერთ ტომს. მკვლევრის ვარაუდით, ცნებებში **ქაჯი/ქაჯეთი** შესაძლებელია რომელიმე ამათგანი იგულისხმებოდეს (ჩიჯავაძე, 1973:145-147). თინათინ ოჩიაურს მიაჩნია, რომ ფშავ-ხევსურულ თქმულებებში დადასტურებული სიტყვა **ქაჯები** გულისხმობს ჩრდილო კავკასიაში, კერძოდ, ქისტეთში ან დიდოეთში მცხოვრებ ტომებს, რომლებიც ქართველი მთიელებისაგან განსხვავდებიან წეს-ჩვეულებით. სწორედ ამ განსხვავების გამო, და არა რომელიმე ეთნიკურობის ნიშნით, უწოდებს მათ რუსთაველი **ქაჯებს** (ოჩიაური, 1967:87-95). თ. ნატროშვილის ვარაუდით, სავსებით შესაძლებელია, რომ რუსთაველს **ქაჯებისა** და **ქაჯეთის** დასახასიათებლად გამოყენებული ჰქონდეს მულიდების საარაკო ამბები (ნატროშვილი, 1978:93-109).

სამეცნიერო ლიტერატურაზე დაკვირვებამ ცხადყო, რომ პოემაში დადასტურებული სიტყვები - **ქაჯი** და **ქაჯეთი** - არაერთხელ გამხდარა რუსთაველოლოგთა ინტერესის საგანი, თუმცა ცალსახა და ერთგვაროვანი შეხედულება მის მომდინარეობასა და მნიშვნელობასთან დაკავშირებით დღემდე არ გვაქვს. ამგვარი არაერთგვაროვანი შეფასებები, ცხადია, კიდევ უფრო მეტად ართულებს მოცემულ შემთხვევაში ადეკვატური ეკვივალენტის შერჩევის პროცესს.—ვნახოთ როგორ ცდილობენ მთარგმნელები ეთნო-კულტურული ბარიერის გადალახვას და შესაბამისი ეკვივალენტების მოძიებას მიზან-ენაში.

როგორც ცნობილია, სიტყვა **ქაჯი** მომდინარეობს სპარსული სიტყვისგან „**ქაჯ**“, რაც ყალბს ნიშნავს. განმარტებით ლექსიკონში⁵ მას სამი მნიშვნელობა აქვს: 1. არსებითი სახელი - ავსული, ეშმაკი; 2. ზედსართავი სახელი - გადატანითი მნიშვნელობით, ეშმაკი, მაცდური ადამიანი; 3. არსებითი სახელი - **ქაჯები** - ჯადოსნური საქმეებითა და საომარი ხერხებით განთქმული ხალხი. „ლექსიკონი ქართულის“⁶ მიხედვით **ქაჯს** „მაცდურთა რასმე იტყვიან

⁵ განმარტებითი ლექსიკონი, რვატომეული, მთავარი რედაქტორები - არნოლდ ჩიქობავა, ავთანდილ არაბული, თბილისი, 1950-1964 (<http://www.ena.ge/explanatory-online>).

⁶ ლექსიკონი ქართული, შეადგინა სულხან-საბა ორბელიანმა, გამოსაცემად მოამზადა ი. აბულაძემ, გამომცემლობა „მერანი“, თბილისი, 1991 (<http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=index&d=8>).

საეშმაკოთა, ვითარცა მინოათა, ჭიმკათა. ალსა, კორვიანტსა“. როგორც აღმოჩნდა, ლექსიკონებშიც არ გვაქვს ერთგვაროვანი და ზუსტი, ცალსახა განმარტება სიტყვისათვის **ქაჯი**. აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ, რამდენადაც მრავალფეროვანია სინონიმები ამა თუ იმ სიტყვისათვის, იმდენადვე მოსალოდნელია სინონიმური ეკვივალენტების არსებობა თარგმანებში.

„ვეფხისტყაოსანში“ **ქაჯ** ძირით გვხვდება სიტყვები - **ქაჯი** და **ქაჯეთი**. პოემის ტექსტში **ქაჯი** 24-ჯერ გვხვდება, **ქაჯეთი** კი - 16-ჯერ. ორივე კონცეპტი ერთდროულად გამოყენებულია 7-ჯერ. მთლიანობაში **ქაჯ** ძირით სულ 54 სიტყვა იძებნება დედანში. თარგმანებში **ქაჯს** უმეტესად იგივე **Кадж** ფორმა შეესატყვისება. შ. ნუცუბიძე **ქაჯის** თარგმნისას 24 შემთხვევიდან 19-ჯერ შეუსატყვისებს სიტყვას **Кадж**, ხოლო 5 შემთხვევაში - **ქაჯეთს (Каджети)**, რამდენადაც აღნიშნულ კონტექსტებში **ქაჯების** სამეფო, სამფლობელოა ნახსენები, რაც იგივე **ქაჯეთია** და თავისუფლად ენაცვლება აღწერითი ფორმა ორგანულს. ვნახოთ მაგალითები:

47.1242.1. „**ქაჯთა ქალაქი** აქამდის მტერთაგან უბრძოლველია“.

ნუცუბ.: „До сих пор на град **Каджети** не ходил никто походом“ (47.1244.1.).

57.1429.1. „აწ მე მაქვს **ქაჯთა ქვეყანა** და მათი დანადებია“.

ნუცუბ.: „Я под власть свою поставил и **Каджети** и округу“ (58.1431.1.).

58.1473.4. „ჩემი მზე არცა **ქაჯთა** ჰყავს, არცა სჭირს ლხინ-ნაკლულობა“.

ნუცუბ.: „Свет души моей любимой не убьет **Каджети** келья“ (59.1475.4.).

58.1474.3. „არცა რა უმძიმს **ქაჯთაგან**, არცა გრძნეულთა გრძნებითა“.

ნუცუბ.: „Не гнетет ее кудесник, ни **каджетская** темница“ (59.1476.3.).

47.1220.1. „მე ვარო მონა მეფისა მალლისა, **ქაჯთა მფლობლისა**“.

ნუცუბ.: „Я могучего владыки раб - владельца **Каджети**“ (47.1222.1.).

ა. ხალვაში 24-დან 21 შემთხვევაში **ქაჯს** შეუსატყვისებს იმავე ფორმას - **Кадж**, ორჯერ - **Каджети**, ხოლო ერთხელ სიტყვას - **волхвы**, რაც რუსულში განიმარტება, როგორც მოგვები, ჯადოქრები:

53.1386.4. „თუ **ქაჯნი** მოგვესწრებიან, საეჭვი არს სიძნელისა“.

„Коль **волхвы** придут раньше нас, возможно, примем трудный бой“ (53.1660.4.).

მოცემულ შემთხვევაში მთარგმნელი **ქაჯთა** შესაძლებლობებს უსვამს ხაზს და კონცეპტუალურ ეკვივალენტსაც ამავე მიზნის მიხედვით ირჩევს, კერძოდ, ის, რომ **ქაჯები** ჯადოქრობის, მოგვობის ძალით აღმატებიან ადამიანთა შესაძლებლობებს, მთარგმნელს აფიქრებინებს **ქაჯის** შესატყვისად სწორედ **волхвы** კონცეპტის გამოყენებას, რაც კონტექსტუალური ეკვივალენტის შემოთავაზებას საკმაოდ ლოგიკურს ხდის.

ქაჯის თარგმნისას სინონიმური ეკვივალენტების მრავალფეროვნებით არ გამოირჩევა კ. ბალმონტისეული თარგმანიც. მთარგმნელს ორ სტრიქონში **ქაჯი** არ აქვს თარგმნილი, ერთხელ კი მთლიანად სტროფია გამოტოვებული. 24-დან 18 შემთხვევაში ბალმონტი სრულ შესატყვისობას გვთავაზობს, ერთხელ შეუსატყვისებს **ქაჯს ქაჯეთს**, ხოლო ორ შემთხვევაში **ქაჯის** შესატყვისად იყენებს სიტყვას - **виденье (ხილვა):8.288.3**. „ვითა **ქაჯი** დაგვემაღე, მონებიცა დავაფეთეთ“.

„Царь в погоню, но в мгновение ты сокрылся, как **виденье**“ (4.281.3.).

შედარების ფორმულაში მთარგმნელი **ხილვას**, რომელსაც რუსთაველი შეუსატყვისებს სიზმრად, „ოცებით“ ნანახს, **ქაჯის** ეკვივალენტად იყენებს. თარგმანებში სიტყვა **виденье** ხშირად გამოიყენება **ეშმაკთან** მიმართებით, **ქაჯის** შესატყვისად მისი გამოყენება კი კონტექსტითაა განპირობებული, კერძოდ, დამალვის, გაუჩინარების სემანტიკის გადმოცემისას მთარგმნელი უპირატესობას ანიჭებს კონცეპტს **ხილვა, მოჩვენება**, ამდენად კონტექსტუალურ ეკვივალენტს გვთავაზობს, რაც კ. ბალმონტისეულ მთარგმნელობით პრინციპს კიდევ ერთხელ გამოკვეთს.

რაც შეეხება **ქაჯეთს**, 16-დან მხოლოდ ერთხელ ცვლის **ქაჯეთს ქაჯებით** ბალმონტი, ერთხელ კი გამოტოვებს. ნუცუბიძე 13 შემთხვევაში სრულ შესატყვისობას გვთავაზობს, სამჯერ - გამოტოვებს მას. ხოლო ხალვაში **ქაჯეთს** 12-ჯერ შეუსატყვისებს ისევ **ქაჯეთს**, ოთხ შემთხვევაში კი აღწერითად გადააქვს ცნება - **ქაჯეთის** ნაცვლად წერს - **ქაჯების კუთხე, ქვეყანა, ქაჯებთან (край каджей, страну каджей, каджской стороной, К каджам ...)**, რაც იმას ნიშნავს, რომ მთარგმნელი დედნისეული ვითარების შენარჩუნებასთან ერთად მიზან ენის ენის ვითარებასაც ითვალისწინებს და ცდილობს მაქსიმალური სიზუსტით გადაიტანოს ტერმინი თარგმანში.

გაცილებით თავისუფალ მიდგომასთან გვაქვს საქმე მაშინ, როცა სტრიქონში ერთდროულადაა წარმოდგენილი ორივე ტერმინი - **ქაჯი** და **ქაჯეთი**. ასეთი სულ შვიდი შემთხვევაა და მხოლოდ ორჯერ თარგმნიან ორივე მათგანს მთარგმნელები - ბალმონტი და

ხალვაში, ერთხელ - ნუცუბიძე. სხვა შემთხვევებში გამოტოვებულია ქაჯი ან ქაჯეთი. ეკვივალენტურობის თვალსაზრისით სრული შესატყვისობაა დაცული სამივე თარგმანში. ერთადერთ შემთხვევაში ნუცუბიძეს გადააქვს ქაჯი მეტაფორული ეკვივალენტით **волхвы**, რათა ხაზი გაუსვას ქაჯეთის აღების სირთულეს, ქაჯების სიძლიერეს, გონიერებასა და მოხერხებულობას, ხოლო ქაჯეთი ამ შემთხვევაშიც გამოტოვებულია კონტექსტში. ვნახოთ შესაბამისი მაგალითები:

47.1245.3.4. „მაგრა საქმე ქაჯეთისა გამაგონე უფრო მრთელად, ქაჯნი ყველა უხორცოა, რამან შექმნა ხორციელად?“

ბალმ.: „Но скажи мне о **Каджети**. Ведь бесплотны **каджи** эти.

Как же могут здесь на свете представляться нам людьми?“ (36.1208.3.4.).

ნუცუბ.: „Про дела и нравы **каджей** все поведай целиком.

«**Каджи** - тварь без плоти, как же плоть нашли себе потом?“ (47.1247.3.4.).

ხალვ.: „Но о **каджах** расскажи мне все подробно, внятней, ясней:

Каджи без тел, телесными как те стали, скажешь ты мне?“ (47.1500.3.4.).

48.1273.2. „ვეცნათ ამბავი ქაჯეთისა, მოსრულანცა ქაჯნი შინა?“

ბალმ.: „Что там нового в **Каджети**? Каджи все пришли домой?“ (37.1236.2.).

ნუცუბ.: „Знать хотим о войске **каджей** - не вернулось ли домой (48.1275.2.).

ხალვ.: „Хотим узнать о **Каджети**, вернулись ли **каджи** домой?“ (48.1536.2.).

49.1287.2 „ქაჯთა მეფე არ მოსრულა, არცა მოვლენ ქაჯნი ჯერე“.

ბალმ.: „Не пришли еще в **Каджети** **каджи**, нет здесь и царя“ (38.1249.2.).

ნუცუბ.: „Вдаль уехала царица, да и **каджей** нет покуда“ (49.1289.2.).

ხალვ.: „Королева **каджей** еще не вернулась, пока не ждать“ (49.1552.2.).

51.1320.1. „იგი მზე ქაჯთა მეფესა ჰყავს, ქაჯეთს პატიმარია“.

ბალმ.: „Так. В плену она, в **Каджети**. Взяли солнце каджи эти“ 40.1281.1).

ნუცუბ.: „У **волхвов** томится солнце, плененное судьбою“ (51.1322.1.).

ხალვ.: „Дева у **каджской** царицы, она **каджами** пленена“ (51.1588.1.).

53.1387.3. „ჩვენ ქაჯეთს ქაჯთა საომრად დავაგნეთ ხრმალთა კოტანი“.

ბალმ.: „**Каджи** бить — до рукоятки меч вонзать в горячей схватке“ (42.1347.4.).

ნუცუბ.: „Чтоб громить в **Каджети** **каджей**, укрепим клинки кинжалов“ (53.1389.4.).

ხალვ.: „Обнажим сабли в **Каджети**, втянув в сражение каджей злых“ (53.1661.4.).

56.1406.3. „ოდეს გიძღვენ, არ ვიცოდი, ქაჯეთს გვინდა ქაჯთა მზერა“.

ბალმ.: „Если б знал, что может статься, будем к каджи мы врываться“ (43.1366.3.).

ნუცუბ.: „Я дарил тебе, не зная, что в **Каджети** ждет меня“ (56.1408.3.).

ხალვ.: „Когда дарил, не представлял, что нападём на этот град“ (56.1686.3.).

57.1443.3. „აწ რაცა ქაჯთა საჭურჭლე ქაჯეთით ამიკიდია“.

ბალმ.: „Пышность **каджи**, клад до клада, всё твое, тебе для взгляда“ (44.1403.3).
ნუცუბ.: „Все дары моей победы над **каджетской** столицей“ (58.1445.3).
ხალგ.: „Что из **Каджети** волочу, все тебе хочу я дарить“ (57.1725.3).

როგორც აღმოჩნდა, მთარგმნელები **ქაჯისა** და **ქაჯეთის** შესატყვისად სხვადასხვა სიხშირით იყენებენ სინონიმურ ეკვივალენტებს - **Кадж, Каджети, виденье, волхвы**. თავისუფალი მიდგომით გამოირჩევა ბალმონტი, რომელთანაც სინონიმური მონაცვლეობა და კლება შეინიშნება, ხალვაში კონტექსტუალურად განპირობებულ ეკვივალენტებს გვთავაზობს, ხოლო ნუცუბიძე მაქსიმალური სიზუსტით თარგმნის ორივე ლექსიკურ ერთეულს, რაც საშუალებას აძლევს მთარგმნელს, შექმნას დედანთან დაახლოებული და ადეკვატური თარგმანი.

ამრიგად, ჩვენ მიერ შესწავლილ ემპირიულ მასალაზე დაკვირვებამ გვიჩვენა, რომ მთარგმნელები უპირატესობას ანიჭებენ ტერმინთა პირდაპირი თარგმანის პრინციპს, თუმცა გვხვდება კონოტაციური ეკვივალენტების გამოყენების შემთხვევებიც, რაც სინონიმების გამოყენებაში გამოიხატება. აღსანიშნავია ისიც, რომ რაც უფრო კონკრეტული შინაარსის გამომხატველია ლექსიკური ერთეული, მით უფრო ნაკლები სინონიმი გამოიყენება თარგმანში შესატყვისების შერჩევას, რაც კიდევ უფრო მეტად აახლოებს თარგმანს პირველწყაროსთან. დედნისა და თარგმანების დაპარალელებამ შესაძლებლობა მოგვცა რაოდენობრივი ანალიზის საფუძველზე განგვეზოციელებინა თვისობრივი ანალიზი, რაც საბოლოოდ თარგმანის ლიტერატურული ხარისხის შეფასების მყარ საფუძველს ქმნის.

ლიტერატურა:

1. ვეფხისტყაოსანი, - შოთა რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, აკაკი შანიძე, კორნელი კეკელიძე, ალექსანდრე ბარამიძე, „სახელგამი“, თბილისი, 1957.
2. ვეფხისტყაოსანი, - შოთა რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, ვრცელი რედაქცია, დედნის კრიტიკული ტექსტი და რუსული თარგმანი არჩილ ხალვაშისა, რედაქტ. რ. ხალვაში, გამომცემლობა „ქართული წიგნი“, თბილისი, 2015.
3. თანდაშვილი მ., დიგიტალური რუსთველოლოგია (პრობლემები, გამოწვევები, პერსპექტივები), თბილისი, 2021.
4. კარბელაშვილი ც., რუსთაველისეული „ქაჯის ქაჯეთის“ ინტერპრეტაციისათვის, შოთა რუსთაველის სახ. ქართ. ლიტ. ინსტ. XX სამეცნ. სესია, 25–27. XII, მოხს. თეზისები, 1985.
5. ნატროშვილი თ., „არ ქაჯნია, კაცნიაო“, „მამრიცი მადრიბამდე“ (მეორე შეესებული გამოცემა), თბილისი, 1978.

6. ოჩიაური თ., ქართული კოსმოგონიურ წარმოდგენების მეტაფორიზება შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანში“, შოთა რუსთაველის სახ. ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი, XVI სამეცნ. სესია, მოხს. თეზისები, თბილისი, 1981.
7. რამიშვილი ლ., დაფარული „ვეფხისტყაოსანი“ გამომცემლობა „საუნჯე“, თბილისი, 2013.
8. ჩიჯავაძე შ., მცირე რუსთველოლოგიური შენიშვნა, კრებ. „ძველი ქართული მწერლობისა და რუსთველოლოგიის საკითხები“, IV, თბილისი, 1973.
9. ცანავა ა., ძველი კოლხური ღვთაებანი და მათი ასახვა ფოლკლორში, თბილისი, 1981.
10. ხინთიბიძე ე., „ვეფხისტყაოსნის“ იდეურ-მსოლმხედველობრივი სამყარო, „ქართველოლოგი“, თბილისი, 2009.
11. ხინთიბიძე ე., თანამედროვე რუსთველოლოგიური კვლევები კომენტირებული ვეფხისტყაოსანი, თბილისი, 2015.
12. Шота Руставели, Носящий барсову шкуру, перевод К. Д. Бальмонта, 1988.
13. Шота Руставели, Витязь в тигровой шкуре, перевод Ш. Нуцубидзе, 1979.
14. Витязь в тигровой шкуре, перевод А. Халваши, 2015.

ელექტრონული რესურსები:

1. განმარტებითი ლექსიკონი, რვატომეული, მთავარი რედაქტორები - არნოლდ ჩიქობავა, ავთანდილ არაბული, თბილისი, 1950-1964 (<http://www.ena.ge/explanatory-online>).
2. ენციკლოპედიური ლექსიკონი, სამტომეული, შეადგინა ალ. ელერდაშვილმა, გამომცემლობა „ფანტაზია“, თბილისი, 2006 (<http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=index&d=14>
3. ლექსიკონი ქართული, შეადგინა სულხან-საბა ორბელიანმა, გამოსაცემად მოამზადა ი. აბულაძემ, გამომცემლობა „მერანი“, თბილისი, 1991 (<http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=index&d=8>).
4. რუსული ენის ეროვნული კორპუსი (<https://ruscorpora.ru>).
5. ქართული ენის ეროვნული კორპუსი (<http://gnc.gov.ge>).
6. TITUS (<https://titus.uni-frankfurt.de>).

Marina Mzhavanadze

Batumi Shota Rustaveli State University

The Concepts Devi and Kaji/Kajeti in „The Knight in the Panther’s Skin“ and Their equivalents in Russian Translations⁷

Abstract

⁷ This work was supported by Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia (SRNSFG) [grant number - PHDF-21-5986]

The corpse linguistic analysis of Devi and Kaji/Kajeti is used in the Article The Knight in the Panther's Skin. The experiment for studying their transfer issue in Russian Language translations is given in particular in poetic translations of K. Balmont, S. Nutsubidze and A. Khalvashi. Based on empirical material we tried to demonstrate the cases of revealing the mentioned lexemes in the whole poem, to evaluate their inter correlations between the original and translation and to its part to translations. The present Article will be beneficial for the reader interested in the topic in theoretical and empirical aspect.